

Ks. Alfred M. WIERZBICKI

WOJTYŁA W POSZUKIWANIU FORMY POJEMNEJ

Książka Zofii Zarębianki *Spotkanie w Słowie*¹ jest owocem wieloletnich badań nad twórczością literacką Karola Wojtyły, zawiera teksty publikowane w czasopiśmie lub pracach zbiorowych oraz teksty nowe, rozwijające i dopełniające wcześniejsze ustalenia. Publikacja książkowa wnosi nową jakość poznawczą, autorka bowiem w sposób wyraźny formułuje tezę – do której dość długo dojrzewała – o wybitnej wartości artystycznej utworów polskiego poety i dramaturga, który został Papieżem. Przypomnijmy, że geneza zainteresowania twórczością literacką Karola Wojtyły wiąże się z faktem wyboru autora na Stolicę Piotrową. Twórczość ta została zresztą udostępniona szerszej publiczności dopiero w początkach pontyfikatu Jana Pawła II, wcześniej autorstwo wierszy, poematów i utworów dramatycznych pozostawało pod osłoną pseudonimów. Niewątpliwie fascynacja bogatą osobowością Papieża wpłynęła na początkową recepcję jego twórczości literackiej. Można było odnieść wrażenie, że papieństwo dodaje jakieś nowe cechy

tej twórczości. Zarębianka nie pomniejsza socjologicznego znaczenia faktu, że Papież był poetą i aktorem, w swoich badaniach jednak przygląda się utworom Wojtyły przede wszystkim okiem literaturoznawcy, zajmując się tekstami i ich intertekstualnymi związkami.

Artystyczna doniosłość dzieł Wojtyły wiąże się zdaniem Zarębianki z autonomicznym charakterem jego twórczości, z jej związkami z tradycją literacką oraz literaturą współczesną, a przede wszystkim wypływa z osobliwości kluczowej problematyki owych dzieł: relacji człowieka z Bogiem i relacji międzyludzkich. W książce *Spotkanie w Słowie* można wyróżnić trzy warstwy problemowe. Po pierwsze, jest ona esejem o rozumieniu przez Wojtyłę sensu sztuki. Po wtóre, literacki dorobek Karola Wojtyły zostaje w niej umieszczony na mapie współczesnej poezji polskiej. I po trzecie, autorka analizuje związki przesłania dzieł literackich Wojtyły z jego myślą filozoficzną i religijną.

Warto zwrócić uwagę, że rozważania o sztuce stanowią kompozycyjną klamrę *Spotkania w Słowie* – zawarte zostały bowiem w rozdziałach wstępnym i końcowym. Ich kanwą są zarówno teksty literackie i duszpasterskie Karola Wojtyły,

¹ Zofia Zarębianka, *Spotkanie w Słowie. O twórczości literackiej Karola Wojtyły*, Wydawnictwo Pasaże, Kraków 2018, ss. 182.

jak i wypowiedzi Jana Pawła II, na czele z papieskim *Listem do artystów*. Sztuka jest sposobem istnienia człowieka, a zarazem stanowi obronę człowieczeństwa. Zarębianka syntetycznie ujmuje stanowisko Wojtyły w kwestii miejsca sztuki w życiu człowieka: „Bycie artystą [...] w pierwszym rzędzie jest sposobem istnienia, sposobem bycia w świecie, a dopiero wtórnie, niejako w wyniku owej wrażliwości, realizuje się w aktach twórczych” (*Kilka słów na początek lektury*, s. 8). W końcowym rozdziale dodaje: „Zdolność sztuki do obrony człowieka wynika z samej istoty sztuki i nie powinna być podporządkowana żadnym mechanizmom instrumentalizującym twórczość artystyczną i używającym jej jako narzędzia w osiąganiu i realizacji takich czy innych celów socjotechnicznych” (*Sztuka jako obrona człowieka. Refleksje na marginesach myśli Karola Wojtyły/Jana Pawła II o sztuce i artyście*, s. 170). Wydaje się, że między tak rozumianą genezą sztuki a jej funkcją obrony człowieczeństwa zachodzi wewnętrzne iunctim, rodzi się ona bowiem z ludzkiej wrażliwości, ugruntowuje ją, poszerza, a także chroni przed lekceważeniem i atrofią.

Według Wojtyły materiał poezji i dramatów jest ludzkie życie, istotną rolę pełni w nich doświadczenie samego twórcy. Jednocześnie sztuka daje możliwość komunikowania tego doświadczenia, unaocznia je i uwyrażnia, dzięki czemu odbiorca odczytuje w nim również doświadczenie własne, znajduje jakiś klucz do zrozumienia własnego życia. Osobiste doświadczenie poety wraz z jego zdolnością asymilowania doświadczeń innych ludzi za sprawą twórczej ekspresji arty-

stycznej staje się budulcem kultury, zra-
sta się z jej kodami, a w przypadku dzieł
wybitnych – kody te ustanawia.

Badanie artystycznej wartości poezji Wojtyły nie ogranicza się do jej strony formalnej, którą Zarębianka poddaje zresztą wielostronnej analizie. Aby ująć specyfikę pisarstwa Wojtyły, należy ponadto zauważyć, że jego teksty literackie odnoszą się do wartości ponadestetycznych. Pojęcie wartości ponadestetycznych, zaczerpnięte od Władysława Stróżewskiego, autorka łączy z pojęciem literatury zaangażowanej, dążącej do wywierania wpływu na świat. W przypadku Wojtyły polega to na kształtowaniu sfery wartości. Nasycenie tekstów literackich jego autorstwa wartościami ponadestetycznymi, zwłaszcza etycznymi i religijnymi, wiąże się z personalistyczną postawą przyszłego Papieża. Dla Wojtyły osoba ludzka nie stanowi zagadnienia wyłącznie teoretycznego, lecz wyzwala również zaangażowanie egzystencjalne i społeczne. Jego twórczość literacka, nie tracąc nic ze swej artystycznej autonomii, jest aktywnością na rzecz człowieka jako istoty żyjącej i spełniającej się w świecie wartości, w świecie ducha i wspólnoty. Ogólniej mówiąc, wartości ponadestetyczne dzieła literackiego stają się czytelne za sprawą jakości estetycznych – tylko mierna literatura, grafomania, pozbawiona jest wartości estetycznych. W odczytaniu Zarębianki dzieło literackie Wojtyły jawi się jako świadomie konstruowany spłot wartości estetycznych z wartościami ponadestetycznymi, sztuka jest drogą poznania, afirmacji i obrony człowieczeństwa.

Dzięki książce Zarębianki można uporządkować tradycje, do których Karol

Wojtyła odwołuje się w swej twórczości literackiej. Oczywiście autorka korzysta z dorobku innych badaczy, którzy wskazywali na obecność wątków biblijnych i antycznych, podkreślali nawiązywanie do poezji renesansowej i romantycznej, ukazywali inspirację mistyczną poezją św. Jana od Krzyża. Zarębianka nie tylko porządkuje wiedzę w tym zakresie, ale również ją pogłębia, czego świadectwem jest esej o rodzajach i funkcji sygnałów biblijnych w literackich tekstach Wojtyły (zob. *Rodzaje i funkcje sygnałów biblijnych w twórczości poetyckiej Karola Wojtyły. Rekonesans*, s. 85-95). Interesuje ją nie tylko to, z jakich tradycji poeta czerpie, ale również to, jak je wykorzystuje w swej twórczości.

Na szczególną uwagę podczas lektury *Spotkania w Słowie* zasługuje oryginalna próba umiejscowienia twórczości Wojtyły na mapie literatury polskiej dwudziestego wieku. Wojtyła należy do generacji Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, Tadeusza Gajcego, Wacława Bojarskiego, Andrzeja Trzebińskiego, Tadeusza Borowskiego, Tadeusza Różewicza, Zbigniewa Herberta, Mirona Białoszewskiego, Anny Kamieńskiej, Julii Hartwig. Próba porównania jego dykcji poetyckiej z oryginalnymi idiomami poetyckimi twórców należących do jego pokolenia każe przyznać mu osobne miejsce w rozwoju poezji polskiej w wieku dwudziestym. Jest on poetą ludzkiego wnętrza uprawiającym poetyką medytację, nadającym poezji funkcję mistagogiczną, polegającą na wtajemniczaniu w życie duchowe.

Według Zarębianki poezja Wojtyły stanowi ogniwo w rozwoju awangardy literackiej dwudziestego wieku. Jest to

niezmiernie ciekawa – i jakże odkrywczą – intuicja badawcza, którą warto byłoby rozwinąć. W omawianej tu książce związki Wojtyły z awangardą są zaledwie zaznaczone, a dopiero pełniejsze analizy strukturalne i porównawcze stworzyłyby dla tej tezy mocny grunt argumentacyjny. Twórczość Wojtyły nie wydaje się jakąś prostą kontynuacją awangardy krakowskiej, wileńskiej czy lubelskiej, a tym, co ją łączy z nurtem awangardowym, jest przede wszystkim poszukiwanie „formy bardziej pojemnej”², jak swe własne zmagania twórcze określał Czesław Miłosz w dojrzałej, już „ponobłowskiej” fazie twórczości. Awangardowość poezji Wojtyły tkwi w jej medytacyjnym charakterze, wielogłosowości, intelektualności polegającej na nasycaniu tekstów poetyckich refleksją filozoficzną i teologiczną. Awangardowość ta nie oznacza zerwania z tradycją, lecz dążenie do jej twórczego przepracowania, otwarcie się na nowe formy wyrazu zdolne do ekspresji pełni doświadczenia.

Na wewnętrzne relacje między literacką a filozoficzną częścią dzieła Karola Wojtyły wskazywali przede wszystkim jego zagraniczni interpretatorzy, świadomi wyjątkowości dorobku polskiego duchownego w perspektywie współczesnych prądów intelektualnych w Europie. Dostrzegali oni zarówno przenikanie się poezji i filozofii, jak i napięcia zachodzące między obydwoma dziedzinami twórczości. Przypomnijmy, że w książce *Myśl Karola Wojtyły*, będącej pierwszą monografią intelektualnego itinerarium

² C. Miłosz, *Ars poetica?*, w: tenże, *Wiersze wszystkie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2011, s. 588.

Karola Wojtyły w drodze do Stolicy Piotrowej, Rocco Buttiglione umieścił rozdział poświęcony wizji człowieczeństwa wyrażonej w poezji, dopełniającej etyczne i antropologiczne rozważania polskiego personalisty³. Giovanni Reale znaczenie dzieła Wojtyły dla kultury współczesnej utożsamia z wyzwaniem postawionym wobec jej intelektualnej fragmentaryzacji i likwidacji wielkich pytań. Karol Wojtyła–Jan Paweł II jawi się jako pielgrzym Absolutu poszukujący prawdy o człowieku i Bogu na trzech drogach: poezji, filozofii i religii, w trosce o spójną i pełną syntezę wymiarów ludzkiego doświadczenia duchowego⁴.

Z badań Zarębianki wynika, że twórczości literackiej Wojtyły nie można sytuować na marginesie innych dzieł, traktowanych jako bardziej doniosłe, nie powinno się jej nawet traktować wyłącznie jako laboratorium myśli rozwijanej potem w warsztacie filozofa, teologa i kaznodziei. Autorka konsekwentnie podkreśla, że twórczość literacka Wojtyły ma charakter autonomiczny i dopiero na gruncie tej dobrze uargumentowanej tezy trzeba poszukiwać związków literatury z filozofią. W istocie to filozoficzna – zasadniczo antropologiczna i etyczna – świadomość Wojtyły promieniuje na jego dzieło literackie i konstytuuje od wewnątrz jego estetykę i przesłanie. Kategorii promieniowania

Zarębianka przypisuje wielorakie sensy, uważa ją za kluczową kategorię myślenia autora *Promieniowania ojcostwa*⁵. Dzięki niej łatwiej również zrozumieć, jak umysłowość poety i filozofa oddziałuje na wszystkie dziedziny twórczości Wojtyły, odciskając w nich to, co uważał za ważne i co go dogłębnie poruszało. W przypadku tego poety, filozofa i teologa, spośród wszystkich spraw, które człowieka poruszają, pierwszeństwo ma zdziwienie tajemnicą samego człowieka.

Sposób, w jaki Wojtyła patrzy na człowieka w swojej myśli filozoficznej, pokrywa się z antropologią stanowiącą źródło jego twórczości literackiej – tłumaczy zarówno zawarte w niej wartości estetyczne, jak i ponadestetyczne. Co więcej, filozofia antropologicznego zwrotu, jaką uprawia Wojtyła, domaga się awangardowej dykcji w literaturze, poszerzenia i otwarcia formy literackiej na ogład filozoficzny. Przypomnijmy, że Wojtyłowa antropologia, w sposób dojrzały sformułowana w studium *Osoba i czyn*⁶, obraca się wokół trzech osi tematycznych: świadomości, wolności i uczestnictwa. Te same kategorie odcisnięte zostały w głębszej intelektualnej strukturze jego dzieła literackiego.

Za wyróżnik stylistyczny poezji, a częściowo także dramatów Karola Wojtyły Zarębianka uznaje ich medytacyjność. Przytoczmy jej wyjaśnienie. „Rozumienie

³ Zob. R. Buttiglione, *Myśl Karola Wojtyły*, tłum. J. Merecki SDS, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1996 (zob. zwł. rozdz. 7, „Twórczość poetycka Karola Wojtyły”, s. 327-372).

⁴ Zob. G. Reale, *Karol Wojtyła. Pielgrzym Absolutu*, tłum. M. Gajda, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2008.

⁵ Zob. K. Wojtyła, *Promieniowanie ojcostwa*, w: tenże, *Poezje i dramaty*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1980, s. 228-258.

⁶ Zob. tenże, *Osoba i czyn*, w: tenże, „*Osoba i czyn*” i inne studia antropologiczne, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 43-344.

medytacji jako formy modlitwy myślniej, zakładającej aktywność rozumu i przygotowującej właściwy grunt dla działania łaski kontemplacji, w tekstach poetyckich rzezonego pisarza odbija się po pierwsze na poziomie zastosowanych środków, po drugie w nadawaniu rozważaniom filozoficznego charakteru, po trzecie wreszcie w specyficznym «ja» mówiącego, polegającym na pewnym wycofaniu się podmiotu, rezygnacji z operowania bezpośredniością wyznania na rzecz trybu bardziej powściągliwego emocjonalnie i zobiektywizowanego. Twórczość Karola Wojtyły, przynosząca realizację tego wariantu medytatywności, może stanowić wzorcowy przykład poezji medytacyjnej” (*Medytacja znaczeń – o specyfice dykcji poetyckiej Karola Wojtyły na tle tendencji w poezji polskiej XX wieku*, s. 40n.). Owa stylistyczna specyfika poezji Wojtyły koresponduje z rolą, jaką w konstytuowaniu bytu osoby jako filozof przypisuje on świadomości; zdolność do medytacji jest bowiem właśnie przejawem działania świadomości.

Autor *Osoby i czynu* neguje – w kontraście do poglądów Edmunda Husserla – poznawczą funkcję świadomości, świadomość w jego interpretacji odzwierciedla treści intelektualne, uwewnętrznia je oraz w sposób refleksywny zwraca się ku samemu podmiotowi, ujawniając jego realność. Medytacja jako gatunek literacki zakotwiczona jest zatem w tej fundamentalnej właściwości bytu ludzkiego, jaką stanowi świadomość. Na polu filozofii Karol Wojtyła realizował syntezę klasycznej filozofii bytu i nowożytnej filozofii świadomości, aby wzmocnić realizm filozoficzny i nadać zwrotowi personalistycznemu sens metafizyczny, w swym pisarstwie natomiast

wykorzystywał medytację jako praktykę pozwalającą na świadomościową penetrację i eksplorację procesów poszukiwania prawdy o człowieku.

Literackie kreacje Wojtyły – czy to postaci dramatów, czy to podmiotu wierszy i poematów – ukazują człowieka w działaniu. Podobnie w filozofii ogłód osoby dokonuje się poprzez analizę czynu, którego osoba jest sprawcą. Centralną pozycję w Wojtyłowej filozofii osoby zajmują rozważania dotyczące samostanowienia, odślaniające wolność jako właściwość samej osoby i zasadę samospełnienia w czynie. W dziełach literackich Wojtyły życie ludzkie ma charakter dramatyczny, polega na przekraczaniu siebie w aktach miłości. Człowiek osiąga dojrzałość poprzez dar z siebie, w spotkaniu z bliźnimi i Bogiem. Zarębianka wskazuje na znaczenie trudnych spotkań w Wojtyłowej wizji rozwoju człowieczeństwa.

Rozważania Wojtyły o wolności i jej sensie prowadzą ku refleksjom na temat drugiego oraz wspólnoty osób, ale również – przyjmującego nawet postać alienacji – negowania wspólnoty. Filozof wypracował pojęcie uczestnictwa i za pomocą tej kategorii tłumaczy, jak powstają więzi między osobami, oraz ukazuje bliźniego jako podstawowy układ odniesienia w relacjach międzyludzkich. Poeta i dramaturg przedstawia różnorodne modalności ludzkich spotkań i bycia razem. Mamy tu dwa równoległe ogłody: filozoficzny i literacki. Książka Zarębianki pomaga lepiej uchwycić z jednej strony autonomię każdego z nich, a z drugiej strony osobliwy, charakterystyczny dla Wojtyły, sposób dopełniania się ich jako wzajemnego promieniowania.